

Ю. О. Малихіна

старший викладач кафедри філології та лінгводидактики
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету**СЕМАНТИКА ВОГНЮ В УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРАХ**

Статтю присвячено дослідженню специфіки та форм репрезентації образу вогню на основі таких зразків народної словесності, як замовляння, казки та легенди. Зроблено спробу продемонструвати активний синкретизм образів. Відстежено динаміку розвитку образу вогню як символу художнього бачення еволюції людини.

Ключові слова: український фольклор, міфорелігійний світогляд, образи-символи, вогонь, замовляння, казка, легенда.

Постановка проблеми. Фольклор здатний через перцептивно-емоційний шар психіки особистості донести до її свідомості відповідні морально-естетичні ідеї, виробляючи відповідне оцінне ставлення до явищ дійсності.

Розмаїття жанрів усної народної творчості є цікавим джерелом для дослідження багатомірного життєвого досвіду українського народу, втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Чимало джерел, які відбивають міфорелігійний світогляд українського народу, сьогодні вже є раритетом.

Образи-символи води, землі, вогню, повітря у фольклорних жанрах відображають ставлення наших предків до тих чи інших явищ природи, віру в їх особливу надприродну силу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Без сумніву, міфорелігійний світогляд посідає одне з чільних місць у духовній скарбниці нашого народу. Однак ця тема до недавнього часу залишалася поза увагою науковців. Сучасний аналіз «вищої» міфології (пантеону слов'янських божеств) та міфології «нижчої» (демонології) розпочався лише з середини 60-х років ХХ ст., коли формувалася «міфологічна» концепція, тобто дослідження вірувань та повір'їв зводилося до єдиної системи міфорелігійних уявлень.

Для з'ясування специфіки міфорелігійного світогляду українців нам стали у пригоді праці Г.О. Булашева [1], В.Я. Проппа [8], М.А. Ласло-Куцюк [10] та інших. Символи і символіка українського фольклору приваблювали багатьох учених, зокрема М.І. Костомарова [2], В.І. Кононенко [12], О.О. Потебню [13] та інших, і є предметом зацікавлення сучасних дослідників.

На нашу думку, накопичені українцями протягом віків духовні багатства та попередні

набутки вчених на цій ниві потребують певного узагальнення.

Мета статті – розкрити особливості відтворення образу вогню на основі таких зразків народної словесності, як замовляння, казки та легенди.

Реалізація даної мети передбачає розв'язання таких завдань:

- розглянути жанри (замовляння, казки, легенди) з огляду використання в них образів-символів вогню;
- проаналізувати специфічні символічні образи та мотиви вогню на просторі традиційної жанрової системи усної народної творчості;
- підтвердити ілюстративним матеріалом характеристики образів-символів вогню;
- простежити динаміку розвитку образу-символу вогню в жанрах усної народної творчості.

Актуальність даної роботи зумовлена недостатнім рівнем розгляду та аналізу образу вогню – унікального символу для нашої літератури.

Виклад основного матеріалу. Фольклор – одне з найцінніших надбань національної культури кожного народу. Звертаючись до його джерел як основи світорозуміння, ми розширюємо свої знання про життя і природу, давні культури і вірування наших предків, їх уявлення про Всесвіт і власне про людину, як частину Всесвіту.

Зразки традиційних народних уявлень та вірувань українців, що дійшли до нас із праісторичних часів, безперечно, не відображають в цілісності давнього світогляду. Та все ж у них відчувається гомін далеких епох. Тому не можна не погодитись зі словами українського етнографа Г.О. Булашева, що «усна поезія руського, як будь-якого взагалі, народу, сягаю-

чи своїми початками доби доісторичної, навіть первісної, і донині має ознаки свого міфологічного походження» [1, с. 14].

Донедавна міфорелігійний світогляд традиційної (дохристиянської) віри слов'ян здебільшого вивчався досить однобічно і ототожнювався з народною демонологією, походження якої пов'язують із середньовічними уявленнями. Окремі елементи демонології, зокрема у повір'ях та віруваннях, народ зберігає й дотепер.

Зазвичай найдавніші дохристиянські уявлення про світ і людей перепліталися з нагальними господарськими інтересами. Вони ґрунтувалися на вірі в особливу силу тих чи інших явищ природи, а в деяких випадках і на вірі в їх надприродну силу. Через виконання магічних дій людина намагалася вплинути на досягнення поставленої мети: захистити врожай, вилікувати хворого, забезпечити спокій домашнього вогнища тощо. З такою метою вона зверталася до чотирьох основних стихій: води, вогню, землі та повітря, а також до тих сил, які їх уособлювали.

Обряди та ритуали будувалися на вірі у магічну силу слова, його вплив на навколишній світ. М.І. Костомаров писав: «Наші предки язичники вірили, що словом можна зцілити людину і нагнати на неї хворобу, врятувати від небезпеки і погубити <...> Слово могло перетворити людину в тварину, в дерево, в камінь, і сам відаючий силу слова міг також перетворюватися за допомогою слова, міг літати в повітрі, не топиться у воді, не горіти у вогні, коротше кажучи – володіти і керувати усією вселенною» [2, с. 278].

На думку багатьох дослідників, словесні формули, якими супроводжувалися давні магічні обряди та ритуали, були першими текстами усної народної творчості та основою для її подальшого розвитку. Вони, як магія в цілому, тісно пов'язувалися із міфологією від найдавніших її часів.

Замовляння – словесна формула усної творчості, якою супроводжувалися обряди та ритуали і яка, начебто, мала магічну силу та здатність впливати на навколишній світ людей та духів з метою отримання певної користі для їх виконавця.

У замовляннях наші предки зверталися до Богів. Прокинувшись, вони дякували Богові Свагору, що дочекалася світлого дня, а ставши до праці, умилювали своїх покровителів і приносили їм жертви. Все це супроводжувалося замовлянням. Пізніше, в християнські часи, для віруючих природні Боги накладалися на ієрархічних Богів церкви Христової. Наприклад, місце Перуна (Бога вогню та блискавки) посідає

Христос і святі. Багато замовлянь, здебільшого зміцнювальних, почали супроводжуватися християнськими молитвами.

Замовляння стосувалися найрізноманітніших сфер людського життя та діяльності. Люди зверталися до небесних і земних стихій, зокрема і до вогню, бо вірили в їх силу, обожнювали їх: «Огонь-богач, не йди од нас. Хто тебе буде звати – не йди з хати!» [3, с. 334]. У цьому господарському замовлянні вогонь символізує сімейний достаток, тому його називають «богачем». Він і нагодує, і зігріє. Звідси і шанобливе ставлення до вогню. Адже домашнє вогнище – священний вогонь, який оберігає щастя дому і членів родини, бо «там де є тепло, там і добро, і достаток, і злагода» [4, с. 53]. Однак вогонь ще може бути й руйнівником. Тому люди остерігалися, що він може «піти з хати», накоївши багато шкоди, спаливши її. Пізніше осередком домашнього вогнища стала піч. Вона вважалася центром житла, його душею. Пічний вогонь був не лише годувальником: за його кольором і поведінкою господарі визначали погоду, події, які їх чекали.

У лікарських замовляннях вогонь виконував очисну та лікувальну функцію. Наприклад, замовляння від плаксивців (дитяча хвороба): «Ви плаксивці, сирливці, дрисливці, крикливці. Я вас на вогонь визиваю, на плиту виганяю, дим викликаю. Отут вам бувати, шепотати, клекотати, а дитяті чистий шлунок мати. Кури сплять, і дитятко спить. Кури будуть співати, кокотати, а хлопчик (ім'я) не буде боліти» [3, с. 199].

Цікавим є образ «огняної» ріки, який згадується у замовлянні кровотечі: «Калиновим мостом ішло три сестри: Калина, Малина і Шипшина. Не вмiли вони ні шити, ні прясти, тільки вмiли сікти-рубати, ріки пропускати: одна ріка водяная, друга ріка огняная, третя ріка кров'яная. Водяною огонь заливати, кров'яною кров унімати» [3, с. 82]. Вбачається, що у цьому замовлянні три ріки – «водяная», «огняная» і «кров'яная» – це складники людської природи, які течуть по її жилах. Дуже часто предки сприймали вогонь як живу істоту, яка горить у душі кожної людини.

З очисною та лікувальною метою до вогню та диму зверталися у замовлянні від бешихи: «Господи помози, дай, Боже, час добрий вишептати рабові Божому (ім'я) бешиху з його голови, з його ніг, з його очей... Поки я тебе не знала, доки не вишіптувала своїми устами, Господніми молитвами. Тепер я тебе вишіптую, викликаю і за димом виганяю. Іди собі на очерета, на болота, на сухий ліс». А коли підкурюван-

ня не допомагало, бешиху «спалювали»: робили дев'ять маленьких кучок порошу і спалювали їх по черзі, приказуючи «примовки» [3, с. 199].

Щоб вилікувати малу дитину від «бульок у роті біля глотки» («зубище») зверталися до печі, як до осередку домашнього вогнища. Підпаливши вогонь, стояли з дитиною біля печі й промовляли: «Дим-димовище, візьми зубище з хати димом, а з комина вітром» [3, с. 212]. Як бачимо, дим, як і вогонь, наділявся особливою здатністю виганяти всіляку нечисть.

Попіл від вогню теж наділявся чудодійною цілющою силою. Так, наприклад, у замовлянні волосу необхідно було: «Взяти дев'ять раз по дев'ять колосків, ті колоски обсмалити, щоб не було волохів. Спалити маковиння. Взяти той попіл і зробити луг. На місце, де болить, покласти колоски, поливати лугом і замовляти: «Волос, волос, іди на дев'ятий колос!» [3, с. 178].

У любовних замовляннях вогонь використовувався як сила, здатна «привернути» коханого (чи кохану), «запалити його (її) душу»: «Не лети ж ти, огнений бугало, ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить! Полети ж ти, огнений бугало, до козака у двір... Учепися ти йому за серце, запали ти його, щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною, народженою, хрещеною, молитвеною дівчиною (ім'я)...» [5, с. 26]. Образ «огненного бугала» – відгомін прадавньої міфології. Він може «ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить», а ще «запалити серце коханого», привернути його.

Отже, використання у замовляннях образу вогню та образів, які можна ідентифікувати з вогнем (вогненна річка, домашнє вогнище, сонце, світло, дим, попіл тощо), дають підстави стверджувати, що протягом тривалого часу люди поклонялися цій стихії, наділяючи її надзвичайними магичними властивостями. Навіть більше, вони вірили у магичну силу слова та його здатність впливати на навколишній світ. А з прийняттям християнства ці вірування не зникли, а нашарувалися на християнську традицію.

Чи не найкращим матеріалом для дослідження образів-символів вогню є чарівні казки. Казковий епос, як частина усної народної прози, є великим пластом української словесності. Казкова традиція пов'язана з багатьма явищами минулого, з іншими жанрами усної народної творчості. Тому в текстах зафіксовано елементи міфологічного, ритуально-обрядового, релігійного, історичного, соціального характеру, відгомін давніх епох, нашарування пізніших часів

(перехід від язичництва до християнства), запозичення та перегуки з ліричними, героїчними чи іншими не казковими жанрами.

Казка – це епічний твір народної словесності, в якому відображені різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову, яскраво виражену колізію (в основі якої лежить протиріччя між добром і злом, що завершується перемогою добра).

Казки про природні явища (культово-анімістичні казки, в яких герої – анімічні істоти, наділені людськими характеристиками: мовою, думками, здатністю спілкуватися тощо) дещо подібні до міфів, оскільки є давнім способом людей пояснити явища дійсності. У таких казках виявляється особливе відношення людини до вітру, вогню, сонця, віра в те, що земні та небесні стихії здатні діяти в залежності від ставлення людини до них. Такою здатністю наділена піч у казці «Про дідову й бабину дочку».

У деяких казках вогонь має омолоджувальну, зіцлювальну та очисну силу. Наприклад, у казці «Мар'я Прекрасна» Іван-царевич з цією метою розрубує зачаровану Мар'ю Прекрасну та кидає її шматки у вогонь: «Тут поповзли з неї всякі гади: змії, жаби, миші, ящірки» [6, с. 102].

У казці «Хитра наука» простежуємо елементи обряду посвячення (ініціації). За народними уявленнями згорання, обжарювання, обпікання в таких обрядах приводило до найвищого блага, тобто до отримання тих здібностей, які потрібні повноправному члену родового об'єднання. Коли хлопчика віддали на навчання «лісовому діду», той кинув хлопця у піч, а потім вийняв та й питає: «Чи знаєш чогось?». Хлопець сказав, що нічого не знає. Дід ще двічі кидав хлопця у піч. На третій раз хлопець відповів: «Більше твого знаю, діду» [6, с. 197]. Подібною до цієї казки є казка «Ох», у якій «лісовий дід» з'являється, якщо сісти на пенюк та сказати «Ох». В обох казках при посвяченні юнаки отримували нову душу, ставали новими людьми. Звідси уявлення про очисну і омолоджувальну силу вогню – уявлення, яке згодом буде пов'язане з християнським чистилищем.

Однак разом з цим уявленням про згорання як про благо було й інше, протилежне йому. Про це пише В.Я. Пропп: «На островах Кука вважали, що після численних пригод душа попадає в полон страшної істоти, яку називають Миру. Вона відома ще під назвою «Червона», тому

що її обличчя було схоже на палаючий жар печі, що топиться вічно. В такій печі вона варила свої неземні жертви» [6, с. 192].

Тут можна провести паралель з дітьми, що попали до відьми. Відьма відгодовує дітей, щоб з'їсти. Цікаво, що в цьому випадку ніякої боротьби проти згорання немає. Кидається в очі повна неминучість того, що діється, приреченість душі.

В міру того, як почала занепадати магія, з'являється версія, що заперечує благо спалювання. Ця версія повертається проти того, хто спалює. Тепер його кидають до печі. Прикладом цього є казка про Івасика Телесика, в якій хлопчик Телесик спромігся перехитрити зміючку Оленку: «От Оленка натопила піч так, що аж каміння розпадається, а тоді й каже: «Сідай, Телесику, на лопатку!». А він каже: «Коли ж я не вмю, – як його сідати?... Покажи ж, бо я не знаю як». Вона почала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й кинув її у піч і заслінкою піч затулив» [7, с. 50].

Таким чином, казка, зберігши архаїчні форми тлумачення згорання, яке призводить до отримання навичок, необхідних мисливцю та вождю, зберегла протилежне розуміння спалювання як жаху, якому можна запобігти.

Тотемічні погляди в чарівних казках відлюнюються в образах чарівних тварин, птахів. Вони виступають захисниками та чарівними помічниками головного героя. Образ Жар-птиці є втіленням магічної сили й допомоги чарівного тотема. Цей птах здатний виконувати будь-яке завдання, бо поєднує в собі елементи різних стихій – землі, повітря, вогню, сонця.

Образ Жар-птиці можна розглянути на прикладі таких казок: «Жар-птиця та Василиса-царівна», «Казка про Івана-царевича, Жар-птицю та Сірого Вовка», «Жар-птиця та вовк» тощо.

Жар-птиця (або крешана) – чарівний вогнистий птах, який прилітає з тридцятого царства. Бере вогонь у бога Сонця, креше ним з неба, посилаючи його всюди – і в дерево, і в камінь. У глибоку північ вона прилітає в сад і освітлює його так яскраво, ніби тисяча вогнів; навіть одному перу з її хвоста ціна – ні мало, ні багато – більше цілого царства, а самій пташці й узагалі ціни немає!.. Вона їсть золоті молодильні яблука, які дарують красу, вічну молодість і безсмертя. Вона здатна перевтілюватися у червоного і чорного коня. «Червоний кінь – то Сонце, що жаром дихає, із рота вогонь-полум'я пашить, із вух дим стовпом валить, із ніздрів іскри сиплються. Чор-

ний (вороний) кінь – то нічне небо» [6, с. 29]. Основна функція цих коней – посередництво між двома царствами. Вони відносять героя у тридцяте царство. В народних віруваннях вони також часто доставляють померлих в країну мертвих.

Кінь у казках є найкращим помічником у будь-якому випробуванні, володіє більшою мудрістю, ніж людина, надзвичайною магічною та фізичною силою. У казці «Іван-мушкетер» цар видає наказ знайти коня, «що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить – на дванадцять верств земля гуде і листя на дубах осипається». Маючи такого коня, герой стає непереможним у будь-якій битві. Однак герою необхідно пройти чимало випробувань, щоб здобути його [7, с. 64].

Отже, поряд із тваринами чи птахами (кінь, Жар-птиця), вогонь вважався посередником між двома світами. В цьому випадку необхідно вказати на два явища: на об'єднання культу вогню з культом тварин і на ту роль, яку вогонь і тварини (зокрема кінь) відіграють у шаманізмі.

Серед предметів, що можуть визвати помічника, особливе місце посідає огниво, найчастіше з його допомогою викликали коня. В казці це зазвичай кремій і кресало, інколи у поєднанні з волосками. Волоски необхідно запалити, щоб викликати коня. Огниво, а пізніше його замінили кремій та кресало, – чарівний предмет, який допомагає визвати духів. Припускаємо, це може пояснити і той факт, що чарівний перстень інколи необхідно потерти, щоб з'явився дух-помічник («По щучому велінню»).

Ще один образ, який має відношення до вогню – образ змія. В ньому сягає найвищого вияву негативна сила. Про зв'язок цього казкового персонажа з давнім культом говорить його магічна природа: як і чарівний вогненний кінь, він пов'язаний із вогняною стихією: «Пустив змія з себе полум'я вогненне, хоче спалити царевича» [6, с. 112]. За міфологічним словником, «вогненний змія – змієподібний демон, наділений антропоморфними рисами. Він є втіленням стихії вогню: ця його роль, як і зв'язок зі скарбами і багатством, яке він приносить у дім, куди літає, зближує Змія з Жар-птицею». В.Я. Пропп стверджує, що «генетично змія пов'язаний з уявленнями про смерть» [8, с. 228]. Тому змія часто знаходиться на межі між двома світами, виконує роль воротаря. Ці два світи (царства) відокремлює вогненна річка. Через річку прокладений міст (завжди калиновий). Сама річ-

ка має назву Смородинка. Герой чатує на змія під мостом. Перейти через нього можна тільки убивши змія. Образ вогненної річки зустрічаємо в казці «Іван Голик і його брат» [7, с. 384].

Вважалося, що вогненна річка відокремлює світ живих і світ мертвих. Вона є перешкодою, яку потрібно подолати людині або її душі по дорозі на «той світ». Зображуючи пекло, народна фантазія поєднала з ним уявлення про вогняну, киплячу річку.

Інколи дві стихії (вода та вогонь) протидіють одна одній: герой перетворюється у дощ, а супротивник – у вогонь, і так ведуть двобій: «Раптом загорівся великий вогонь і пішла густа злива. Вогонь горить, а дощ його гасить. Дощ тече, вогонь пече. Дощ цебенить, а вогонь шипить... Потім вогонь почав згасати, а дощ лляв ще дужче, ніби десять хмар урвалося. Нарешті вогонь погас, пара розвіялася геть, і лишилася на місці лише купа попелу» («Казка про легеня, що повернув людям сонце, місяць і зорі»).

Отже, вогонь в народному епосі, як і в системі обрядів, постає очисною, омолоджувальною, зцілювальною силою. Він служить межею між світами, і героєві у своїх випробуваннях не раз доводилося проходити через полум'я. Жар-птиця та вогненний кінь – посередники між цими світами.

Легенда – найдавніший жанр української не казкової прози, походження якого більшість вчених схильні пов'язувати з джерелами писемної літератури. Сам термін «легенда» походить від латинського «*legenda*» – те, що належить прочитати, – виник на означення жанру середньовічного письменства (починаючи з 6 ст.), що сформувався у християнській традиції як оповідання про життя святого, мученика, пустельника тощо, яке мало читатися у день його пам'яті. Ці оповідання часто мали повчальний характер. Вони укладалися у збірники, що називалися «Патериками». Згодом легенда перейшла в усне побутування, набула рис народної словесності (варіативність, синкретизм), а потім виокремилася у відмінний від писемного епічний жанр усної словесності зі своїми художньо-композиційними особливостями.

Відокремившись від книжної традиції, народна легенда почала розвиватися своїм власним шляхом, синтезуючи в собі різнопланові елементи народних уявлень і вірувань, звичаїв, далеких від християнської традиції. Таке змішування двох різних світоглядів (язичницького і християнського) у легенді відбулося на спільній основі – надприродності чи надреальності зображуваних явищ.

Українські язичницькі легенди засвідчують, що вогонь прийшов на Землю як дар богів. Відповідно до легенди «Огонь і вода», його появі на Землі завдячують Перуну. Отримавши доручення Чорнобога підпалити ліси на Землі, Змій здійняв велику пожежу. Однак Перун вдарив блискавкою в хмару, розбив її і пустив дощ. Вода з неба згасила великий вогонь. Перун частину того вогню захопив для людей: «Він кинув палаюче гілля до їхніх печер і сказав: «Бережіть сей вогонь, люди, і матимете завжди тепло та добро». І утворили люди вічні вогнища, що їх день і ніч охороняли огнищами – ті, що збирали хмиз і повсякчас кидали його у ватру. Довкола вогнищ веселіше забувало людське життя» [9, с. 40].

Про цілющу силу вогню йдеться у легенді про Купала. В цій легенді вогонь є провідником між двома світами: світом людей і світом богів. Сокіл-Род велів красеню Йвану Купайлу, сину Дажбога і Живи навчати людей не лише «очищати тіла людські у теплій воді», а й «душі їхні очищати вогнем» [9, с. 50].

Про місце, яке посідає вогонь у житті наших предків, йдеться у легенді «Огнищани з печери гукрів». За допомогою палаючих смолоскипів мисливці полювали на «мамонтів», забезпечуючи увесь рід їжею. Вогонь допомагав зберігати тепло у печері: «Тож вогнища палахкотіли до неба, мороз у печеру не заходив, стіни були теплі від вічного вогню. Холоду не відчувала навіть напівгола малеча» [9, с. 65]. Тому вогонь у печері старанно підтримувався навіть тоді, коли дорослі йшли на полювання. Тоді діти і підлітки замість дорослих огнищан мали вдень і вночі зберігати вогонь. Для цього на кам'яному майданчику біля печери було заготовлено цілі купи хмизу, колод. «Огнищани з печери гукрів» поклонялися чотирьом стихіям: вогню, води, сонця та землі. Вони вирізьблювали священні знаки на мамонтових бивнях.

Шанобливе ставлення до пічного вогню засвідчує легенда «Про піч». У цій легенді піч символізує затишок та тепло. Вогонь постає перед нами, ніби жива істота: «А тепер ми сю піч зробимо живою. Тобто поселимо в ній вогонь. Бо без нього вона мертва. А жива піч – се жива душа хати» – Так казав Свагор» [9, с. 84].

Багато легенд про походження вогню відображають християнський світогляд. У легенді «Звідки взявся огонь, або з якого часу святкують «усіх святих» йдеться про те, що Бог дав людям вогонь, спустившись на землю у вигляді трьох старців (Бог у трьох іпостасях – Бог Отець,

Бог Син, Бог Святий Дух): «Один старець почав копати глину. На диво хутко з рук його виходила цеглина за цеглиною. Другий старець в одну мить зложив із цеглин піч із комином і запічком. А третій витяг із кишені щось світле і блискуче та положив у піч. Запалив огник, пішло тепло навкруги. Скупчився нарід. А один із старців обвів рукою навкруги, – з'явилися стіни, дах... Оглянулись люди – а вже ні старців, ні святих немає. І з тих часів на землі не згасає огонь. Коли згасне в одній хаті, то є в іншій, в другому селі. Людям стало легше жити» [10, с. 154].

На Житомирщині про походження вогню розповідають таке: «Один купець прогнав за якусь важку провину свого сина від себе. Син вирушив на кораблі у море. Буря прибила корабель до безлюдного острова. Син купця знічів'я почав якось терти «ліщину об ліщину» і від тертя вийшов перший вогонь, який згодом поширився всією землею і ввійшов у загальний вжиток» [11, с. 257].

На Київщині існувала легенда, за якою винайдення вогню приписували чортові: «Розіклав якось чорт вогник і пильнує його. Бог послав до чорта архангела Гавриїла і дав йому залізну палицю. Прийшов архангел Гавриїл і почав розмову з чортом, та непомітно при цьому й застромив у вогнище кінець своєї залізної палиці. Коли встромлений у полум'я кінець палиці розпікся, архангел кинувся навтіки. Чорт за ним, і ось-ось уже наздожене. Тоді Бог каже Гавриїлові: «Кидай палицю!» Архангел кинув; палиця вдарилася об камінь, а іскри так і сипнули навсібіч. Звідтоді люди знають, як добувати вогонь» [11, с. 257].

Схожа легенда побутує на Волині: «Коли Господь Бог ходив зі святим Петром, то якось вони дуже замерзли і не знали, що робити. Раптом угледіли у лісі вогнище; підійшли до нього і погрілися. Господь Бог, аби взяти собі вогню на дорогу, ввіткнув у нього залізну патерицю, яка й розпеклася до червоного жару. Аж гульк – де не вискіпався – вискочив чорт та й каже: «А навіщо Ти, Боже, крадеш мій вогонь?» Господь Бог розлютився і кинув було патерицю у воду. Але відразу ж вийняв її з води і хотів ударити чорта. Чорт швидко ухилився вбік, патериця вдарилася об камінь і зламалася. З того часу і почали так гартувати залізо» [11, с. 258].

Отже, розглядаючи легенди, помічаємо, що на них чи не найбільше вплинуло двовір'я. Змішуючи християнські елементи з поганськими, легенди творять у народному уявленні свій

окремий фантастичний світ, у якому риси давньої міфології трансформуються, доповнюються новими образами.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, культ вогню посідав особливе місце у світогляді наших предків. Будучи одним із найважливіших і найдавніших факторів культурного розвитку людства, вогонь водночас був і залишається його небезпечним ворогом. Безсилля людини перед природою на ранньому етапі розвитку суспільства породило забобонне почуття залежності, що виражається у двосторонньому ставленні до вогню: возвеличення і разом з тим страх.

Зазнавши чисельних змістових нашарувань у зв'язку з багатовіковим використанням, переживши переломний етап духовного розвитку суспільства на межі двох світоглядів – язичницького і християнського, міфологічні образи-символи як поняття полісемантичні набували нових відтінків. На прикладі замовлянь, казок та легенд ми переконалися в тому, що ці образи перекликаються, підтримують один одного, розчиняються один в одному, стають чарівними, казковими, а своїм корінням сягають сивої давнини. Очевидний активний синкретизм образів. Якими б інколи вони не були, серед них немає «випадкових». Порівнюючи численні мотиви, зрештою, в окремому образі можна віднайти певний праобраз.

Народна творчість як основа світорозуміння повинна розглядатися більш повно, з конкретним спрямуванням, бо лише за допомогою пояснення елементів народно-звичаєвих понять та архаїчної символіки не тільки у фольклорних творах, а й у художній літературі можна визначити місце суспільних явищ, особистості і народу у Всесвіті. А це не тільки сприяє формуванню у вихованців окремих якостей, а й підвищує рівень морально-естетичної вихованості в цілому.

Список використаної літератури:

1. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні укр. народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1993. 414 с.
2. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 382 с.
3. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння)/ Упоряд. М.Г. Василенко, Т.М. Шевчук; передм. М.Г. Василенка. К.: Молодь, 1991. 336 с.
4. Супруненко В.П. Народина: Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. Запоріжжя: Берегиня [МП], 1993. 135 с.

5. Українські замовляння: літературно-художнє видання/ упоряд.: М.Н. Москаленко; авт. передм.: М.О. Новикова; ред.: І.М. Римарук. Київ: Дніпро, 1993. 309 с.
6. Народные русские сказки. Из сборника А. Н. Афанасьева/ Тексты для настоящего издания отобраны В. П. Аникиным. М.: Правда, 1982. 576 с.
7. Українські народні казки Упоряд. В.Г. Бойко. К., 1977. 431 с.
8. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград, 1946. 364 с.
9. Міфи і легенди давньої України / Ред. С.П. Плачинда. К.: Спалах ЛТД, 1997. 176 с.
10. Ласло-Куцук М.А. Вогонь і слово: Космогонічний міф на Україні. Бухарест: Критеріон, 1992. 153 с.
11. Міфи України: За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях»: художественная лит-ра / Переклад та вступ. ст. Ю. Буряка. К.: Довіра, 2006. 383 с.
12. Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 269 с.
13. Потебня А. Слово и миф. М: Правда, 1989. 624 с.

Малыхина Ю. А. Семантика огня в украинских фольклорных жанрах

Статья посвящена исследованию специфики и форм репрезентации образа огня на основе таких образцов народной словесности, как заговоры, сказки и легенды. Сделана попытка продемонстрировать активный синкретизм образов. Отслеживается динамика развития образа огня как символа художественного видения эволюции человека.

Ключевые слова: украинский фольклор, мифорелигиозное мировоззрение, образы-символы, огонь, заговоры, сказка, легенда.

Malykhina Yu. Fire semantics in the Ukrainian folklore genres

The article focuses on studying the specific features and forms of manifestation of the fire image based on such oral tradition genres as incantations, fairy tales and legends. An attempt is made to show the active syncretism of the analyzed image. The development dynamics of the fire image as a symbol of the artistic vision of human evolution is monitored.

Key words: Ukrainian folklore, mythological religious outlook, images-symbols, fire, incantations, fairy tale, legend.